

ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΟΡΕΙΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

A. Αλληλεπίδραση φυσικού περιβάλλοντος και ανθρώπινου πολιτισμού στις ορεινές περιοχές

Ο ορεινός χώρος αποτέλεσε, διαχρονικά, καταφύγιο των ανθρώπων. Τον 15^ο και 16^ο αι. ο τουρκοκρατούμενος ελληνικός λαός καταφεύγει στα βουνά αναζητώντας προστασία από τους διωγμούς και ασφάλεια από τις ληστρικές επιδρομές. Εκεί δημιουργεί τους πρώτους οργανωμένους ορεινούς οικισμούς, οι οποίοι θα φτάσουν στην ακμή της ανάπτυξής τους κατά τον 17^ο και 18^ο αι. και θα αποτελέσουν τη βάση της μελλοντικής κοινωνικής, πολιτιστικής και οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Ορισμένοι πυρήνες ορεινών οικισμών, στη Μακεδονία και στην Πίνδο, φαίνεται να προϋπήρχαν¹.

Η πλειοψηφία του πληθυσμού καταφεύγει στους ορεινούς όγκους της Πίνδου. Καταφύγιο αναζητούν επίσης οι κάτοικοι των πεδινών περιοχών στα βουνά της Μακεδονίας, της Αχαΐας, της Μάνης και του Πηλίου. Οικισμοί οι οποίοι ιδρύονται σε μεγάλα υψόμετρα, μέχρι 1.600μ., ανήκουν κυρίως σε βλάχικους πληθυσμούς. Τα βλαχοχώρια της Πίνδου και ορισμένοι οικισμοί της Ροδόπης ανήκουν στους ψηλότερους ορεινούς οικισμούς των Βαλκανίων. Η πλειοψηφία του βλάχικου πληθυσμού είναι συγκεντρωμένη στην Πίνδο. Ορισμένοι ωστόσο φεύγουν και ιδρύουν νέους οικισμούς στα βουνά της Μακεδονίας.

Ο ορεινός χώρος εκκόλαψε ιδιαίτερους πολιτισμούς προσαρμοσμένους στο τοπικό φυσικό οικοσύστημα, μακριά από τον πολιτισμό των πόλεων, απομονωμένους σχεδόν λόγω της μορφολογίας του εδάφους. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν ιδιαίτερα δύσκολες. Οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών ήταν αναγκασμένοι να ζουν αυτόνομα – να παράγουν μόνοι τους όλους τους απαραίτητους για τη διαβίωσή τους πόρους. Το έκαναν, προσαρμόζοντας τις ανάγκες τους στους περιορισμούς του φυσικού περιβάλλοντος (δεν είχαν εξάλλου άλλη επιλογή) και αξιοποιώντας με τον καλύτερο τρόπο τις δυνατότητες που αυτό προσέφερε.

Το προϊόν της μακρόχρονης αλληλεπίδρασης του ανθρώπινου πολιτισμού με τη φύση, όπως αυτό διαμορφώνεται στον ορεινό χώρο και το οποίο εξετάζεται εδώ, χρονολογείται μέχρι και τον 19^ο αι. κυρίως. Η μετέπειτα τεχνολογική εξέλιξη μεταβάλλει το (μέχρι τότε) κοινωνικό, οικονομικό και φυσικό τοπίο διαφοροποιώντας ριζικά τις μακραιώνες πολιτισμικές δομές του ορεινού χώρου.

Οι ορεινές κοινότητες ζουν μέσα στο περικλειστο τοπίο των βουνών. Η πρόσβαση σε αυτές είναι εξαιρετικά δύσκολη και γίνεται μόνο μέσα από δύσβατα ορεινά **μονοπάτια**. Η επικοινωνία των χωριών μεταξύ τους καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την εποχή – το χειμώνα τα μονοπάτια καλύπτονται από χιόνι (με μεγάλο ύψος χιονιού) και τα χωριά αποκλείονται. Αλλά και κατά τη

διάρκεια του καλοκαιριού, οπότε και αποκαθίσταται η επικοινωνία, αυτή είναι εξαιρετικά χρονοβόρα. Η μετακίνηση, με τα πόδια ή με τα ζώα, από το χωριό στην κοντινή πόλη ή από χωριό σε χωριό, διαρκεί πολλές ώρες ή και μέρες. Η ανάγκη για μετακίνηση, η οποία έχει χαρακτήρα οικονομικό και κοινωνικό (προμήθεια τροφών για το χειμώνα, αγορά – πώληση εμπορευμάτων στα μεγάλα παζάρια τα οποία οργανώνονται στο κέντρο, την πόλη, συμμετοχή στα τοπικά πανηγύρια, κ.λ.π.) έχει σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός άριστου εργονομικά, δικτύου μονοπατιών.

Οι χειροποίητοι αυτοί βουνίσιοι δρόμοι αποτελούν ένα από δείγμα αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με τη φύση. Χαράσσονται έτσι ώστε να πετυχαίνουν ταυτόχρονα, ελαχιστοποίηση του χρόνου μετακίνησης (επιλέγεται η μικρότερη δυνατή διαδρομή), περιορισμό των κινδύνων της μετακίνησης μέσα στα βουνά (άγρια ζώα, κατολισθήσεις, απότομες κλίσεις, κ.λ.π.), μέγιστη αξιοποίηση του χώρου για την εξυπηρέτηση πολλών περιοχών με το μικρότερο αριθμό μονοπατιών (οικονομία κλίμακας) και βέλτιστη αξιοποίηση της μορφολογίας του εδάφους. Ο εργονομικός σχεδιασμός τους είναι προφανώς αποτέλεσμα της πολύ καλής γνώσης του τόπου, του φυσικού περιβάλλοντος, των περιορισμών και των δυνατοτήτων του – γνώση και εμπειρία προερχόμενη από την μακρόχρονη, προσεκτική παρατήρηση της φύσης.

Η διάνοιξη των μονοπατιών δημιουργεί με τη σειρά της ένα ξεχωριστό μικρο – πολιτισμό. Τον πολιτισμό των χανιών, των αγωγιστών, των μύλων και των γεφυριών. Δεδομένων των μεγάλων αποστάσεων και των δύσκολων καιρικών συνθηκών, σε κατάλληλα επιλεγμένες θέσεις των μονοπατιών χτίζονται χάνια. Μικροί ξενώνες για ανθρώπους και ζώα, με δωμάτια και στάβλους, που προσφέρουν φαγητό, ύπνο, πετάλωμα των ζώων, κ.λ.π. Συνήθως βρίσκονται κοντά σε ποτάμι ή ρέμα για να έχουν πρόσβαση σε τρεχούμενο νερό. Τα χάνια αποτελούν και τόπο συγκέντρωσης των εμπόρων, οι οποίοι βρίσκουν την ευκαιρία να πουλήσουν στους διερχόμενους διάφορα είδη παραγωγής τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχουν χάνια για τα ζώα και μικρά ξενοδοχεία για τους ανθρώπους (ξέχωρα κτίσματα). Ενίοτε, τα χάνια και οι μύλοι αποτελούν ενιαίο κτιριακό συγκρότημα.

Λόγω της μορφολογίας του εδάφους τα μονοπάτια διασταυρώνονται συχνά με ποτάμια. Επιπλέον, τα περισσότερα χωριά χτίζονται κοντά σε ποτάμια ή ρέματα για να έχουν πρόσβαση σε νερό, τα οποία οι κάτοικοί τους πρέπει συχνά να διασχίσουν για να φτάσουν στα χωράφια ή να μεταβούν σε άλλο χωριό ή πόλη. Έτσι δημιουργείται ένα πολύ ιδιαίτερο είδος παραδοσιακού κτίσματος – τα **γεφύρια**. Κατασκευάζονται εξολοκλήρου από πέτρα και απόλυτα προσαρμοσμένα στις τοπικές συνθήκες. Για την κατασκευή τους επιλέγεται το σημείο όπου

το ποτάμι στενεύει και όπου το έδαφος είναι πιο κατάλληλο για τη θεμελίωση. Αποτελούν εξαιρετικά σημαντικά έργα υποδομής γεγονός που υποδηλώνεται και από την πληθώρα των μύθων που συνδέονται με αυτά, αλλά και των εθίμων που συνηθίζονται κατά την κατασκευή τους.

Χρηματοδοτούνται συχνά από πλούσιους ευεργέτες, από τον οποίο ενίοτε παίρνουν και το όνομα. Τα πέτρινα γεφύρια αποτελούν εξαιρετικό δείγμα ανθρώπινης τεχνικής και αξιοποίησης του φυσικού περιβάλλοντος.

Η γεωγραφική **απομόνωση** γεννά το συναίσθημα της μοναξιάς. Κλεισμένοι στο μικρόκοσμο του χωριού τους, οι ορεσίβιοι νιώθουν μόνοι, απομονωμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο. Η ανάγκη τους για ανθρώπινη επαφή και επικοινωνία, λειτουργεί συχνά ως κριτήριο επιλογής της θέσης του οικισμού. Όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν οι οικισμοί κτίζονται έτσι ώστε να υπάρχει οπτική επικοινωνία με άλλα χωριά. Η δυνατότητα της οπτικής και ηχητικής (επικοινωνία με τους ήχους μουσικών οργάνων) επαφής απαλύνει το αίσθημα της μοναξιάς μέσα στο βουνό.

Οι **παραδοσιακές ορεινές κοινωνίες** είναι, κατά κανόνα, **κλειστές**. Αυστηρά ήθη και παραδόσεις συντηρούν τις κοινωνικές δομές και συντηρούνται από αυτές. Η γεωγραφική απομόνωση εμποδίζει την εύκολη επαφή με άλλους πολιτισμούς και αναπόφευκτα φτιάχνει κοινωνίες κλεισμένες στο μικρόκοσμό τους, επιφυλακτικές απέναντι στο καινούριο. Η αυτάρκεια και η ανόθευτη διαχρονική διατήρηση της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας, είναι τα θετικά στοιχεία της απομόνωσης.

Βασική ασχολία των κατοίκων όλων των ορεινών περιοχών είναι η κτηνοτροφία (οικόσιτη κυρίως), η δασοπονία και η περιορισμένη καλλιέργεια της γης (μικρές εκτάσεις). Οι δραστηριότητες αυτές ευνοούνται από τις τοπικές γεωμορφολογικές συνθήκες (άγονα εδάφη, άφθονες δασικές εκτάσεις). Παράλληλα αναπτύσσονται οι τεχνικές (οικοδομική), οι τέχνες (ξυλογλυπτική, υφαντική, ζωγραφική), οι διάφορες υπηρεσίες (κυρατζής, σαμαράς, κατραμάς, μυλωνάς, σιδεράς, δάσκαλος, κ.λ.π.) και το εμπόριο. Συχνά παρατηρείται χωρική διαφοροποίηση ως προς την ειδίκευση στα επιμέρους επαγγέλματα, απόρροια κοινωνικών αλλά και περιβαλλοντικών κυρίως παραμέτρων, η οποία ενίοτε χαρακτηρίζει ομάδες χωριών.

Στον κοινωνικό ιστό της παραδοσιακής κοινωνίας υπάρχει ταξική διαφοροποίηση. Εύποροι, λιγότερο πλούσιοι και φτωχοί. Η κοινωνική ομάδα η οποία διαφοροποιείται σημαντικά, ως προς τα πολιτισμικά της χαρακτηριστικά, από τις υπόλοιπες είναι οι νομάδες. Η κοινωνική διαστρωμάτωση σχετίζεται κυρίως με την επαγγελματική απασχόληση και φανερώνεται σε κάθε πτυχή της καθημερινής ζωής (θέση και είδος κατοικίας, ρουχισμός, κοινωνική θέση, κ.λ.π.). Η γεωγραφική απομόνωση οδηγεί στην ανάπτυξη αυτόνομων κοινωνιών, οι οποίες παράγουν τα πάντα μόνες τους – τροφή, ρουχισμό, στέγη, εκπαίδευση, τέχνη. Η κοινωνική και οικονομική οργάνωση των ορεινών κοινωνιών γεννιέται ακριβώς εξαιτίας του συγκεκριμένου φυσικού περιβάλλοντος και ως απάντηση στους περιορισμούς και τις δυνατότητες που αυτό ορίζει.

Οι **νομαδικοί πληθυσμοί** δεν έχουν μόνιμο τόπο κατοίκησης. Μετακινούνται χειμώνα – καλοκαίρι, ανάλογα με τις ανάγκες των ζώων. Είναι κτηνοτρόφοι και ζουν το καλοκαίρι στο βουνό και το χειμώνα στα χειμαδιά. Κατοικούν σε ελαφρές κατασκευές τις οποίες εγκαταλείπουν κατά τη μετακίνησή τους. Αντίστοιχο τρόπο ζωής ακολουθούν και οι ημινομαδικοί πληθυσμοί, οι οποίοι ωστόσο έχουν μόνιμη βάση και μετακινούνται εποχικά.

Ο νομαδικός τρόπος ζωής, αναγκάζει τους πληθυσμούς να ζουν σε συνθήκες διαβίωσης εξαιρετικά δύσκολες γεγονός που τους ωθεί να γίνουν ιδιαίτερα **ευέλικτοι** και **εφευρετικοί**. Βρίσκονται, περισσότερο από κάθε άλλη κοινωνική ομάδα, σε άμεση επαφή με τη φύση. Αναπτύσσουν ιδιαίτερους μηχανισμούς προσαρμογής στο φυσικό περιβάλλον, οι οποίοι μπορούν πολύ καλά να μελετηθούν μέσα από τις κατασκευές τους, τα υλικά που χρησιμοποιούν, τις τεχνικές που αναπτύσσουν και τη μορφή της κοινωνικής ανάπτυξης που έχουν. Η νομαδική κατοικία είναι πολύ καλά οργανωμένη (όσο

και η σταθερή κατοικία των χωριών) μέχρι και την παραμικρή λεπτομέρεια. Υπάρχει κοινωνική ιεράρχηση στις νομαδικές κοινότητες, εμφανής και από τον τρόπο δομής των οικισμών (μορφή και θέση κτισμάτων). Οι νομαδικές κατασκευές χαρακτηρίζονται από τέλεια προσαρμογή στο φυσικό περιβάλλον – εδαφικό ανάγλυφο, κλιματικά δεδομένα. Είναι κοινωνίες προφανώς αυτάρκεις και παράγουν οι ίδιες όλα τα απαραίτητα για την επιβίωσή τους.

Σταδιακά, από το '60 περίπου και μετά, οι νομαδικοί πληθυσμοί αρχίζουν να εγκαθίστανται μόνιμα σε πόλεις και χωριά. Εγκαταλείπουν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους, στρέφονται σε άλλα επαγγέλματα - γεωργία, εμπόριο, υπηρεσίες και αναμιγνύονται, κοινωνικά, με άλλους πληθυσμούς.

Οι παραδοσιακές **ορεινές κοινωνίες** είναι αγροτικές και **αυτάρκεις**, γεγονός που επιβάλλεται από το φυσικό περιβάλλον. Γύρω από τον οικισμό βρίσκονται οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις, οι οποίες αναπτύσσονται σε ζώνες, με τα κηπευτικά στην πιο κοντινή στον οικισμό, και τα βοσκότοπια στην πιο απομακρυσμένη ζώνη. Προκειμένου να προστατευθεί το έδαφος από τη διάβρωση (λόγω των βροχοπτώσεων) διαμορφώνεται με αναβαθμίδες και κατασκευάζονται τοίχοι αντιστήριξης από ξερολιθιά. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιούνται οι πέτρες που μαζεύονται όταν γίνεται ο καθαρισμός των χωραφιών (ανακύκλωση υλικών). Οι πέτρες τοποθετούνται χωρίς συνδετικό κονίαμα (ξερολιθιά), κάθετα στις κλίσεις του εδάφους, ώστε να το συγκρατούν. Έτσι, δημιουργείται πολύτιμη καλλιεργήσιμη έκταση σε εδάφη βραχώδη. Αρχικά, οι τοίχοι από ξερολιθιά κατασκευάζονται και για την οριοθέτηση των βοσκότοπων. Εκτός από το ότι δημιουργούν τις ικανές και αναγκαίες συνθήκες για την ανάπτυξη της γεωργίας και ευνοούν την καλλιέργεια οπωροφόρων δέντρων αποτελούν ταυτόχρονα, ιδανικούς μικροβιότοπους (έντονη ηλιακή ακτινοβολία και μικρή υγρασία) για πολλά είδη πανίδας και χλωρίδας (ερπετά, πουλιά, έντομα, φυτά), τα οποία βρίσκουν σ' αυτούς καταφύγιο και τροφή. Ο τρόπος κατασκευής τους δημιουργεί ένα βιολογικό δίκτυο. Οι **ξερολιθιές**, διαχρονικά οικείες με το ορεινό τοπίο, δένουν τη φύση με τον ανθρώπινο πολιτισμό.

στην οριοθέτηση των βοσκότοπων. Εκτός από το ότι δημιουργούν τις ικανές και αναγκαίες συνθήκες για την ανάπτυξη της γεωργίας και ευνοούν την καλλιέργεια οπωροφόρων δέντρων αποτελούν ταυτόχρονα, ιδανικούς μικροβιότοπους (έντονη ηλιακή ακτινοβολία και μικρή υγρασία) για πολλά είδη πανίδας και χλωρίδας (ερπετά, πουλιά, έντομα, φυτά), τα οποία βρίσκουν σ' αυτούς καταφύγιο και τροφή. Ο τρόπος κατασκευής τους δημιουργεί ένα βιολογικό δίκτυο. Οι **ξερολιθιές**, διαχρονικά οικείες με το ορεινό τοπίο, δένουν τη φύση με τον ανθρώπινο πολιτισμό.

Στις ορεινές περιοχές οι προσφερόμενες για καλλιέργεια εκτάσεις είναι μικρές και η καλλιεργητική περίοδος

σύντομη. Έτσι, οι ορεσίβιοι αναπτύσσουν καλλιέργειες οι οποίες αξιοποιούν στο μέγιστο τους δύο αυτούς περιορισμούς, εξασφαλίζοντας την τροφή τους κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Το πότισμα των καλλιεργειών γίνεται με αυλάκια, κατάλληλα ανοιγμένα και με μικρές κλίσεις, μέσω των οποίων μεταφέρεται το νερό στα φυτά. Με ένα κατάλληλα κατασκευασμένο δίκτυο αυλακιών, το νερό από τα ποτάμια και τις πηγές φτάνει παντού μέσα στο χωριό (πότισμα κήπων).

Το φυσικό περιβάλλον αποτελεί τη βάση της επιβίωσης των παραδοσιακών κοινωνιών γι' αυτό η προστασία και η διατήρησή του είναι κύριο μέλημά τους. Συνειδητοποιώντας την ανάγκη της ανανέωσης του φυσικού χώρου και την ελαχιστοποίηση των αρνητικών συνεπειών της ανθρώπινης επίδρασης σ' αυτό, οι ορεινές κοινότητες μεριμνούν για μια σειρά μέτρων όπως η αγρανάπαυση, η εναλλαγή των καλλιεργειών, η φυσική λίπανση των αγρών, η περιοδική αλλαγή στη δασική εκμετάλλευση, η περιμετρική βόσκηση, κ.λ.π. Συμβάλλουν έτσι στην ενδυνάμωση του εδάφους, στην αύξηση της παραγωγικότητας και στην ανανέωση των φυσικών πόρων. Οι επιμέρους παραγωγικές δραστηριότητες – κτηνοτροφία, γεωργία, δασοπονία - λειτουργούν συμπληρωματικά η μια με την άλλη και όλες μαζί στηρίζουν αυτή που εμφανίζεται ως επικρατέστερη σε κάθε τόπο. Ενίοτε, το δάσος

συμπληρώνει την έλλειψη ζωοτροφών (καρποί δασών δρυός και καστανιάς) ή χρησιμοποιείται ως υπόβαθρο για την ανάπτυξη της γεωργίας. Γεωργικές εκτάσεις, όταν δεν βρίσκονται στην παραγωγική περίοδο, παραχωρούνται στην κτηνοτροφία, η οποία λειτουργεί ως φυσικό λίπασμα που με τη σειρά του αυξάνει στη συνέχεια, τη γεωργική παραγωγή. Όλη η έκταση του ορεινού κοινοτικού χώρου οργανώνεται σε μια βάση λειτουργικής και ισόρροπης αλληλεπίδρασης.

Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος εξασφαλίζει τη διαχρονική αφθονία των φυσικών πόρων και επομένως, την ευημερία των τοπικών κοινωνιών. Οι παραδοσιακές κοινωνίες γνωρίζουν ότι εξαρτούν την ύπαρξή τους από την υγεία του φυσικού περιβάλλοντος και επιδιώκουν τη μεταξύ τους ισορροπία ως μόνη εγγύηση διαχρονικής επιβίωσης και ευμάρειας.

Σε κάποιο στάδιο ανάπτυξης των ορεινών οικισμών η γεωργοκτηνοτροφία δεν επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες επιβίωσης, γεγονός που οδηγεί τους πληθυσμούς στην αναζήτηση άλλων οικονομικών διεξόδων. Η ανάπτυξη του εμπορίου (η οποία συνεπάγεται και την επαφή με άλλους πολιτισμούς) ενισχύεται από το δύσκολο ορεινό περιβάλλον (εναλλακτικός τρόπος επιβίωσης) και επιδρά σε αυτό (διάνοιξη μονοπατιών, κατασκευή γεφυριών, χανιών, κ.λ.π.). Συνοδεύεται από έθιμα και παραδόσεις που διαμορφώνουν ισχυρά την κοινωνική ζωή του χωριού και εισάγει νέες μορφές πολιτισμού – στην αρχιτεκτονική, στην ένδυση, στον τρόπο ζωής. Κινείται ανάμεσα σε /και συνδέει δύο κόσμους – αυτών που μένουν κι αυτών που ταξιδεύουν.

Η ανάπτυξη τοπικών μορφών **τέχνης** και **τεχνικής** (οικοδομική, υλοτομία, ξυλογλυπτική, ζωγραφική) προκύπτει ως ανάγκη επιβίωσης, στηρίζεται στα τοπικά φυσικά διαθέσιμα (πέτρα, δάση – ξυλεία, φυτικές πρώτες ύλες για την παραγωγή χρωμάτων) και εξελίσσεται σε βασική μορφή οικονομίας αλλά και τέχνης. Η ανθρώπινη τεχνική αξιοποιεί αυτά που βρίσκει στη φύση για να κατασκευάσει κτίρια, εργαλεία, σκεύη σπιτιού, βαρέλια αποθήκευσης τυριού, κ.λ.π. αλλά και να δημιουργήσει αντικείμενα μοναδικής χειροποίητης τέχνης (ξυλόγλυπτα τέμπλα εκκλησιών, σκαλιστά έπιπλα, μουσικά όργανα, κ.λ.π.). Η ζωγραφική ειδικά, αναπτύσσεται ακριβώς εξαιτίας του άγονου εδάφους – όταν δεν υπάρχει άλλη δυνατότητα επιβίωσης γίνεται μοναδική πηγή εισοδήματος. Ως τέχνη, αποτελεί έκφραση βαθύτερων ατομικών και συλλογικών συναισθημάτων, αντικατοπτρίζει την καθημερινή ζωή (ο λαϊκός ζωγράφος αναζητά στο άμεσο κοινωνικό και φυσικό του περιβάλλον τις πρώτες πηγές έμπνευσης για το έργο του) και μένει ως σημαντική πολιτισμική μαρτυρία. Το φυσικό περιβάλλον λειτουργεί ως γενεσιουργός αιτία, πηγή πρώτων υλών και αφετηρία έμπνευσης. Οι χτίστες και οι ζωγράφοι ταξιδεύουν διαρκώς δημιουργώντας δύο διαφορετικούς 'μικρόκοσμους' – των οργανωμένων ομάδων χτιστών και ζωγράφων (μπουλούκια, συνάφια) που ταξιδεύουν και των οικογενειών (γυναίκες, παιδιά, ηλικιωμένοι) που μένουν πίσω.

Η πολύχρονη παρατήρηση της φύσης οδηγεί τις παραδοσιακές κοινωνίες στη διαπίστωση της ικανότητας συγκεκριμένων ειδών φυτών να θεραπεύουν ασθένειες. Η οικιακή χρήση τέτοιων φυτών είναι ευρεία, ωστόσο η συστηματική συλλογή και επεξεργασία τους γίνεται για ορισμένους επάγγελμα (πρακτικοί γιατροί). Μεγαλύτερη ανάπτυξη του επαγγέλματος παρατηρείται στις περιοχές με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση τέτοιων φυτών.

Η **μετακίνηση** των αντρών της οικογένειας από τόπο σε τόπο, για επαγγελματικούς λόγους, είναι χαρακτηριστικό των παραδοσιακών κοινωνιών. Αφορά κυρίως στις συντεχνίες των εμπόρων, των μαστόρων και των ζωγράφων, οι οποίοι ταξιδεύουν σε πόλεις της Ελλάδας και του εξωτερικού για να εργαστούν. Επιπλέον, ομάδες επαγγελματιών, οι οποίες ασχολούνται με τη δασική εκμετάλλευση (πριονάδες, καρβουνιάρηδες, κατραμάδες) μετακινούνται σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα, ασκώντας το επάγγελμά τους. Όταν εργάζονται στο δάσος του χωριού μένουν σε καλύβες μέσα σ' αυτό και επιστρέφουν στο σπίτι τους κάθε δεκαπέντε μέρες, περίπου. Οι πρακτικοί γιατροί

μετακινούνται επίσης, προσφέροντας τις υπηρεσίες τους, όπως και οι μουσικοί οι οποίοι συνοδεύουν τα διάφορα τοπικά πανηγύρια (συνήθως οι γύφτοι ασκούν το επάγγελμα του μουσικού).

Η κοινωνική οργάνωση του ορεινού χώρου στηρίζεται στην μεγάλη, διευρυμένη οικογένεια. Η συγγενική ομάδα αποτελεί τη βάση της παραδοσιακής κοινωνίας. Οι γυναίκες, τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι παραμένουν συνήθως στο χωριό και έχουν την ευθύνη της οργάνωσης του σπιτιού, της καλλιέργειας των χωραφιών και της συντήρησης των ζώων, ενώ η πλειοψηφία των αντρών μετακινείται περιοδικά ασκώντας κάποιο επάγγελμα.

Οι επιμέρους παραγωγικές δραστηριότητες συνοδεύονται από τα ανάλογα κτίσματα. Μύλοι, νεροτριβές, πριστήρια, τυροκομεία, λατομεία, αλώνια, στάνες, κ.λ.π. Τα δύο απαραίτητα στοιχεία λειτουργίας των παραγωγικών εγκαταστάσεων, οι **πρώτες ύλες** και η **ενέργεια**, στις παραδοσιακές κοινωνίες δεν μεταφέρονται, αλλά αξιοποιούνται επί τόπου. Η πέτρα, το ξύλο και οι φυτικές και ζωικές ύλες (μαλλί, δέρμα, ίνες, ρίζες φυτών, κ.λ.π.) αποτελούν τις βασικές πρώτες ύλες, ενώ το νερό, ο ήλιος, ο αέρας και η μυϊκή δύναμη ανθρώπων και ζώων τις βασικές μορφές ενέργειας. Η παραδοσιακή τεχνολογία αξιοποιεί τη δύναμη του νερού και τη μορφολογία του εδάφους (υψομετρική διαφορά) για να κινήσει τους μύλους και να λειτουργήσει τις νεροτριβές (μαντάνια, για το πλύσιμο των υφασμάτων) και τα νεροπρίονα (κοπή ξύλου). Παράλληλα, μια σειρά απαραίτητων υποδομών (γεφύρια, μονοπάτια, βρύσες, πηγάδια, κ.λ.π.) κατασκευάζονται με αφετηρία τα στοιχεία του φυσικού χώρου. Το συγκεκριμένο, κάθε φορά, εδαφικό ανάγλυφο ορίζει τη χωροθέτηση των παραγωγικών εγκαταστάσεων, του οικισμού και των έργων υποδομής στον κοινοτικό ιστό και κατ' επέκταση διαμορφώνει την οργάνωση και τη δομή του χώρου.

Οι παραδοσιακές κοινωνίες δεν εξαρτούν μόνο την επιβίωσή τους από τους φυσικούς πόρους, αλλά οργανώνουν όλο τον τρόπο ζωής τους σύμφωνα με τους **ρυθμούς της φύσης**. Η εναλλαγή μέρας και νύχτας και η εναλλαγή των εποχών καθορίζουν σε πολύ μεγάλο βαθμό τις ανθρώπινες δραστηριότητες – γεωργικές εργασίες, συγκομιδή καρπών, μετακίνηση ανθρώπων και ζώων, κ.λ.π. Οι παραδοσιακές κοινωνίες στηρίζονται στην παρατήρηση των εναλλαγών της φύσης προκειμένου να εξασφαλίσουν τις καλύτερες προϋποθέσεις για τις αγροτικές εργασίες. Παράλληλα, ένα πλήθος δραστηριοτήτων που σχετίζεται με έθιμα, γιορτές, καθημερινές συνήθειες αλλά και παραδόσεις, θρύλους και δοξασίες, συνδέεται άμεσα με τον ετήσιο κύκλο της φύσης. Οι μήνες ταυτίζονται με τις αγροτικές εργασίες που πραγματοποιούνται κατά τη διάρκειά τους (αλώνισμα, σπορά, θέρισμα, κλάδεμα, τρύγος, κ.λ.π.) ενώ σπάνια κάποια εργασία δεν συνοδεύεται από την αντίστοιχη γιορτή ή κάποιο έθιμο. Η εναλλαγή των εποχών σηματοδοτείται επίσης με γιορτές (ο ερχομός της άνοιξης), ενώ πάρα πολλοί μύθοι και θρύλοι είναι δεμένοι με φυσικά στοιχεία (κορυφές βουνών, λίμνες,

ποτάμια, δάση). Όλα φανερώνουν το βαθύ δέσιμο του ανθρώπου με τη φύση, το σεβασμό του προς αυτή, αλλά και το φόβο του, ενίοτε προς το άγνωστο.

Μια από τις βασικότερες πτυχές της καθημερινότητας των ορεινών κοινωνιών αποτελεί το σύνολο της **λαϊκής** τους **παράδοσης** – έθιμα, παραδόσεις, θρύλοι, παραμύθια, γιορτές, γεύσεις, τραγούδια, χοροί, μουσική. Ως πολιτιστική παράμετρος εκφράζει το επίπεδο ανάπτυξης κάθε κοινωνίας. Τα στοιχεία που συγκροτούν τη λαϊκή παράδοση των παραδοσιακών κοινωνιών εμφανίζονται πολύ έντονα και αρκετά διαφοροποιημένα από τόπο σε τόπο. Το άμεσο φυσικό περιβάλλον έχει ισχυρή παρουσία στο σύνολο της λαϊκής παράδοσης – ως πηγή έμπνευσης, ως στοιχείο θαυμασμού, ως «πρώτη ύλη», ως αφετηρία δημιουργίας. Δεν θα μπορούσε να μην έχει εξάλλου, δεδομένης της σχέσης των παραδοσιακών κοινωνιών με τη φύση. Η εξάρτησή τους από αυτή και το δέσιμο της οικονομικής, τεχνολογικής και κοινωνικής τους ανάπτυξης με τον φυσικό χώρο αντικατοπτρίζονται σε όλα τα στοιχεία που συνθέτουν την τοπική παράδοση.

Ο παραδοσιακός τρόπος ζωής συγκροτείται και αναπαράγεται βάση τοπικών ηθών και εθίμων. Έθιμα συνδέονται με κάθε σχεδόν εκδήλωση της ζωής. Τα εγκαινία της ίδρυσης ενός χωριού και η προστασία του από κάθε κακό (επιδημίες, ανομβρία, κ.λ.π.), συνοδεύονται με πολλά και διαφορετικά έθιμα που σχετίζονται με τη φύτευση δέντρων, τη θανάτωση ζώου, κ.λ.π. Ανάλογες συνήθειες τηρούνται και κατά τη θεμελίωση ενός νέου σπιτιού ή ενός γεφυριού, για τη γερή στερέωσή του και την προστασία του.

Οι **γιορτές** και τα **πανηγύρια** καταλαμβάνουν σημαντικό κομμάτι της κοινωνικής ζωής, δεδομένου ότι αποτελούν μοναδική δυνατότητα ψυχαγωγίας και κοινωνικής επαφής. Έχουν κυρίως κοινωνικό, θρησκευτικό και λιγότερο εμπορικό χαρακτήρα. Είναι τόσο σημαντικά στην παραδοσιακή κοινωνία ώστε πραγματοποιούνται με σχεδόν τελετουργικό τρόπο και με την αυθόρμητη συμμετοχή όλων των μελών της κοινότητας. Κάθε γιορτή συνοδεύεται από τα αντίστοιχα έθιμα και παραδόσεις, τα οποία εμπεριέχουν έντονο συμβολισμό και λειτουργούν συχνά ως προμήνυμα γεγονότων. Άρρηκτα δεμένα με τη θρησκεία, η οποία μοιάζει να αποτελεί σημείο επαφής και ισχυρά συνεκτικό στοιχείο της κοινωνίας, εμπλουτισμένα με παραδόσεις του παρελθόντος και πάντα σε συνάρτηση με το φυσικό περιβάλλον. Η διαχρονική συντήρηση των εθίμων προϋποθέτει μία, σχεδόν ευλαβική, τήρησή τους, γεγονός που δείχνει πραγματική πίστη σε όσα αυτά συμβολίζουν αλλά και ικανοποίηση εσωτερικών, ίσως, αναγκών του συνόλου της κοινωνίας (εξάλλου μια κοινωνία κρατά πάντα, αυθόρμητα, ότι εξυπηρετεί τη λειτουργία της). Αξίζει να σημειωθεί ότι η παράδοση περνά από γενιά σε γενιά προφορικά. Οι παλιοί διηγούνται στους νεότερους και μεταφέρουν από στόμα σε στόμα τα τραγούδια, τα έθιμα, τους χορούς. Υπάρχει μια πολύ σταθερή και ομαλή μετάβαση από το παρελθόν

στο παρόν, χωρίς ξαφνικές ανατροπές. Η εξέλιξη είναι αργή και κάθε νέο στοιχείο φιλτράρεται πριν ενσωματωθεί στην υπάρχουσα κοινωνική δομή.

Τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος είναι διάχυτα σε όλο το παραδοσιακό εθιμοτυπικό. Δέντρα, ποτάμια, φυσικές τοποθεσίες ενώνονται δημιουργικά με τη λαϊκή φαντασία και γίνονται αναπόσπαστο κομμάτι της εθιμοτυπικής παράδοσης. Οι γιορτές, τα πανηγύρια, οι γάμοι, ο θάνατος, η γέννηση, ο αποχαιρετισμός, η επιστροφή και κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής συνοδεύεται πάντα από πλήθος τραγουδιών και ειδών χορού. Ο **χορός** αποτελεί βασικό στοιχείο των γιορτών και πραγματοποιείται στην ύπαιθρο – στις πλατείες των χωριών, σε υψώματα κοντά σε κάποιο ξωκλήσι και σε κοντινά λιβάδια (η πλατεία και επίπεδη έκτασή τους προσφέρεται για χορούς και συγκέντρωση πολλών ατόμων). Σχεδόν κάθε κοινωνική εκδήλωση πραγματοποιείται σε ανοιχτό χώρο. Η ζωή κυλά τον περισσότερο καιρό έξω από το σπίτι ενώ και πολλές δραστηριότητες που αφορούν στην ιδιωτική ζωή γίνονται επίσης στην ύπαιθρο (αυλή). Το φυσικό περιβάλλον δεν είναι το σκηνικό αλλά η 'σκηνή' της καθημερινής παραδοσιακής ζωής.

Η λαϊκή παράδοση εμφανίζεται εξαιρετικά πλούσια στη **μουσική** της δημιουργία. Αφετηρία έμπνευσης είναι πάλι η φύση, μέσα στην οποία ξεδιπλώνεται η καθημερινή ζωή, οι επαγγελματικές ασχολίες, ο πόνος, η θλίψη, η χαρά. Το ορεινό ανάγλυφο, το περικλειστο τοπίο και οι δυσκολίες που το φυσικό περιβάλλον δημιουργεί στην καθημερινότητα των ανθρώπων, όλα αποτυπώνονται στα δημοτικά τραγούδια και τους χορούς. Τα τραγούδια είναι ατομικά ή ομαδικά. Στα ομαδικά υπάρχει συνομιλία μεταξύ δύο ατόμων ή ομαδική συμμετοχή όλων των χορευτών. Ο ξενιτεμός και ο γυρισμός των αντρών τραγουδιέται σε κάθε χωριό και κάθε σπίτι. Το τραγούδι εκφράζει τη χαρά και απαλύνει τη θλίψη. Τον θάνατο συνοδεύουν μοιρολόγια και τη γέννηση καλωσορίσματα και ευχές. Οι αγροτικές εργασίες γίνονται με συντροφιά το τραγούδι – έκφραση ευγνωμοσύνης και ελάφρυνση του μόχθου. Το δημοτικό τραγούδι εκφράζει την πολιτισμική παράδοση του τόπου (Καψωμένος 2004).

Η λαϊκή φαντασία μοιάζει αστείρευτη σε μύθους, θρύλους, παραμύθια. Νεράιδες και ξωτικά, δράκοι και αλλόκοτα πλάσματα ζωντανεύουν στις λίμνες, στα ποτάμια και στα δάση των βουνών. Οι μεταξύ τους έχθρες, οι φιλίες και οι έρωτες γίνονται **μύθοι** και **θρύλοι** που στοιχειώνουν τα φυσικά στοιχεία και περνάνε από γενιά σε γενιά. Οι άνθρωποι ονομάζουν τη φύση με στοιχεία των παραμυθιών στην προσπάθειά τους να την οικειοποιηθούν, είτε από σεβασμό και δέος. Ωστόσο, μέσα από το μύθο γεννιέται μια σχέση προστασίας και σεβασμού, του ανθρώπου προς τη φύση. Τα, φαινομενικά αδιάφορα, φυσικά στοιχεία αποκτούν άλλη υπόσταση στον ανθρώπινο νου, η οποία φιλτραρισμένη από μια μεταφυσική διάσταση, τους προσδίδει μια ανθρώπινη παράμετρο μετατρέποντάς τα, κατά μία έννοια, σε προέκταση του ανθρώπινου περιβάλλοντος. Η διατήρηση των μύθων από γενιά σε γενιά ισχυροποιεί μάλλον τα 'ανθρώπινα' χαρακτηριστικά της φύσης, η οποία κερδίζει τελικά την προστασία.

Ολόκληρος ο ορεινός χώρος είναι γεμάτος **ονομασίες** – χωριά, τοποθεσίες, φυσικά τοπία, ποτάμια, λίμνες, κ.λ.π. Το όνομα περιγράφει το χώρο και η επιλογή του δεν είναι τυχαία. Οι ονομασίες των χωριών είναι δηλωτικές του επαγγέλματος των κατοίκων του ή προέρχονται από το άμεσο φυσικό περιβάλλον και δηλώνουν κάτι που έχει σχέση μ' αυτό. Το όνομα και μόνο κάποιου χωριού προϊδεάζει για τη θέση του, το είδος της βλάστησης που το περιβάλλει, το είδος των πουλιών ή των ζώων που ζουν εκεί, το υψόμετρο, τη γεωμορφολογία του εδάφους, κ.λ.π. Σε ορισμένες περιπτώσεις το όνομα του χωριού δηλώνει την αιτία της δημιουργίας του, ενώ σε άλλες το είδος των προϊόντων που παράγει. Αντίστοιχα δηλωτικά στοιχεία περικλείονται στα ονόματα των ποταμών, των λιμνών, ή των στοιχείων υποδομής ενός χωριού (βρύσες, μύλοι, γεφύρια). Πολύ συχνά βέβαια είναι και τα ονόματα προσώπων που συνδέονται με κάποιο τρόπο με αυτά ή διάφορα ιστορικά γεγονότα. Η ποικιλία του φυσικού περιβάλλοντος από τόπο σε τόπο, ευθύνεται για την ποικιλία των ονομάτων και η ομοιότητα που συχνά παρατηρείται δηλώνει ακριβώς την αντίστοιχη ομοιότητα των περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών, των ορεινών περιοχών.

Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο του ορεινού πολιτισμού, το οποίο αντανακλά το επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας και αποτελεί επίτευγμα της τεχνικής, της τεχνολογίας, της τέχνης και της κοινωνίας, ταυτόχρονα, είναι η αρχιτεκτονική. Αποτελεί ίσως την πιο ολοκληρωμένη έκφραση της πολιτιστικής ταυτότητας ενός τόπου και το πιο ολοκληρωμένο παράδειγμα αλληλεπίδρασης και ισορροπίας ανάμεσα στον άνθρωπο, την κατασκευή και το φυσικό περιβάλλον.

Ο όρος **παραδοσιακή αρχιτεκτονική** (Vernacular Architecture) αναφέρεται στο σύνολο του

κτισμένου χώρου, κτίρια και οικισμοί, τα οποία δημιουργήθηκαν πριν από τη βιομηχανική περίοδο, ως απάντηση στις απαιτήσεις των τότε κοινωνιών. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική δημιουργήθηκε μέσα στους περιορισμούς αλλά και τις δυνατότητες κάθε περιοχής, ως αποτέλεσμα ανθρώπινης σκέψης, επινόησης και μακρόχρονης εμπειρίας και παρατήρησης του φυσικού περιβάλλοντος. Τόσο το κτίριο ως μονάδα, όσο και πολύ περισσότερο, ο οικισμός ως κέλυφος ζωής της κοινότητας, διέπονται από ένα σύνολο αρχών, οι οποίες φανερώνουν πολύ σημαντικά στοιχεία για τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των κοινωνιών, μέσα στις οποίες γεννιούνται.

Στοιχεία που ορίζουν ένα κτίριο είναι η μορφολογία του και τα υλικά δομής του. Στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική τα στοιχεία που καθορίζουν τη μορφολογία των κτιρίων αλλά και τον τρόπο δομής των οικισμών, είναι το κλίμα, η μορφολογία του εδάφους, ο προσανατολισμός, η θέα και φυσικά οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Τα βασικά υλικά δομής είναι η πέτρα και το ξύλο, άφθονα στο ορεινό περιβάλλον.

Η επιλογή της θέσης ενός οικισμού γίνεται με κριτήρια την ασφάλεια (οι άνθρωποι αναζήτησαν καταφύγιο στα βουνά), την ύπαρξη νερού, την εξασφάλιση κατάλληλων συνθηκών για τη δημιουργία καλλιεργήσιμων εκτάσεων και βοσκότοπων, τον βέλτιστο προσανατολισμό, την εγγύτητα με γειτονικά χωριά (μείωση της απομόνωσης).

Η παραδοσιακή κατοικία περιλαμβάνει, συνήθως, όλους τους απαραίτητους χώρους διαμονής, αποθήκευσης, στέγασης των ζώων και επαγγελματικής δραστηριότητας – είναι αυτόνομη. Στο ισόγειο στεγάζονται τα ζώα, οι αποθήκες και συχνά η επαγγελματική δραστηριότητα του ιδιοκτήτη (ξυλουργείο, σιδεράδικο, κ.λ.π.), ενώ στους ορόφους (ένας ή δύο) βρίσκονται οι χώροι διαμονής της οικογένειας. Όλα τα μέλη της οικογένειας (τα οποία είναι συνήθως πολλά) μοιράζονται τους ίδιους χώρους (δωμάτιο ύπνου, χώρος φαγητού, καθιστικό). Δεν υπάρχει διαφοροποίηση των χώρων σε σχέση με τα μέλη της οικογένειας αλλά υπάρχει διαφοροποίηση σε ότι αφορά στις κλιματικές συνθήκες (καλοκαιρινοί και χειμερινοί χώροι διαμονής).

Στην παραδοσιακή κατοικία η επίτευξη των βέλτιστων συνθηκών άνεσης στους εσωτερικούς χώρους επιτυγχάνεται μέσω της προσαρμογής της κατασκευής στα τοπικά κλιματικά δεδομένα – τοποθέτηση του κτιρίου κατά κανόνα με ΝΑ προσανατολισμό για την εξασφάλιση δροσιάς το καλοκαίρι και ζέσθης το χειμώνα, αξιοποίηση των κατά κανόνα έντονων κλίσεων του εδάφους (εγκάρσια τοποθέτηση του κτιρίου στο έδαφος), τοποθέτηση λίγων και μικρών ανοιγμάτων στη βορινή πλευρά των κτιρίων (μείωση θερμικών απωλειών), κατασκευή χοντρών εξωτερικών τοίχων (θερμική μόνωση), στέγαση του κτιρίου με περιμετρική προεξοχή της στέγης (προστασία από τη βροχή και τον ήλιο), χωροθέτηση των χρήσεων στο εσωτερικό του σπιτιού με στόχο τη βέλτιστη αξιοποίηση των κλιματικών συνθηκών (κύριοι χώροι διαμονής στο νότο, αποθήκες και δωμάτιο διαμονής κατά το καλοκαίρι στο βορά), τοποθέτηση πέργκολας στην πρόσοψη του κτιρίου (προστασία από την ηλιακή ακτινοβολία), δημιουργία χαγιατιών και σαχισιών (αξιοποίηση ηλιακής ακτινοβολίας), κατάλληλη επιλογή και φύτευση δέντρων στον περίβολο του κτιρίου (προστασία από το κρύο και αξιοποίηση ηλιακής ακτινοβολίας).

Ο **τρόπος δομής** των οικισμών γίνεται επίσης με γνώμονα τις τοπικές κλιματικές συνθήκες. Κατά κανόνα επιλέγεται πλαγιά βουνού με νότιο προσανατολισμό (ηλιακή ακτινοβολία), ενώ μέσα στον οικισμό η χάραξη των δρόμων και των μονοπατιών ακολουθεί τις υψομετρικές του εδάφους (οικονομία κινήσεων και βέλτιστη αξιοποίηση του χώρου). Διάσπαρτα στον ιστό του οικισμού δημιουργούνται στεγασμένοι χώροι στάσης, ημιυπαίθριοι, προστατευμένα περάσματα, το σύνολο των οποίων διαμορφώνει ένα ιδιαίτερα ευχάριστο μικροκλίμα και ευνοϊκές συνθήκες διαβίωσης. Το σύνολο του οικισμού χτίζεται με γνώμονα την όσο το δυνατόν ισορροπημένη κατανομή στο χώρο, των πηγών νερού, για την καλύτερη εξυπηρέτηση όλων των επιμέρους γειτονιών, ενώ οι δημόσιες λειτουργίες (πλατεία, καφενείο, αγορά, σχολείο, εκκλησία, κ.λ.π.) βρίσκονται συγκεντρωμένες είτε σε ένα κέντρο είτε σε περισσότερα του ενός, σε κεντρικά σημεία του οικισμού, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η πρόσβαση και η εξυπηρέτηση όλων των κατοίκων.

Τα **υλικά κατασκευής** προέρχονται από το άμεσο φυσικό περιβάλλον, δεδομένου ότι δεν μπορούν να μεταφερθούν από άλλες περιοχές. Σε βραχώδεις περιοχές κυριαρχεί η πέτρα ως δομικό υλικό, η οποία και αυτή διαφοροποιείται από περιοχή σε περιοχή – μαύρη, άσπρη, κόκκινη, κ.λ.π., ανάλογα με το είδος των επικρατέστερων πετρωμάτων. Στις περιοχές με άφθονες δασικές εκτάσεις κυριαρχεί η χρήση του ξύλου. Επιπλέον, η επιλογή του είδους της ξυλείας, για κάθε χρήση, δε γίνεται άκριτα, παρά με ιδιαίτερη προσοχή και σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά κάθε δέντρου – ανθεκτικότητα στην υγρασία, στους μικροοργανισμούς, στην καταπόνηση, κ.λ.π. Διαφορετικά είδη ξύλου χρησιμοποιούνται για την κατασκευή δομικών στοιχείων (κουφώματα, στέγες, δάπεδα), για την κατασκευή επίπλων, οικιακών σκευών, εργαλείων, μουσικών οργάνων, διακοσμητικών ξυλόγλυπτων,

κ.λ.π. Η διαφοροποίηση στη χρήση των υλικών εξαρτάται από τα κάθε φορά τοπικά φυσικά διαθέσιμα και ευθύνεται για την μορφολογική διαφοροποίηση του κτισμένου περιβάλλοντος που χαρακτηρίζει το σύνολο των ορεινών περιοχών.

Οι περισσότερες δραστηριότητες πραγματοποιούνται στην ύπαιθρο. Το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινής ζωής κυλά σε ανοικτούς χώρους, παρά στον περιορισμένο χώρο του σπιτιού. Η κατοικία οργανώνεται γύρω από την αυλή, η οποία αποτελεί ζωτικό χώρο και περιλαμβάνει διάφορα κτίσματα συμπληρωματικά της κύριας κατοικίας – φούρνος, πηγάδι, μαγειρείο, αποχωρητήριο. Το παραδοσιακό 'σπίτι' είναι ουσιαστικά ένα συγκρότημα κτισμάτων με σαφή διαφοροποίηση ως προς τη λειτουργία τους, η οποία επεκτείνεται και στη μορφή (μέγεθος, σχήμα) και την ιεράρχησή τους στο χώρο. Τα επί μέρους κτίσματα οργανώνονται γύρω από την αυλή, η οποία είναι συνήθως εσωτερική και περικλειστη (με ψηλό μαντρότοιχο ώστε να κρύβει τη ζωή του σπιτιού). Από τον δημόσιο χώρο (δρόμος, σοκάκι) μέχρι τον απόλυτα ιδιωτικό (εσωτερικό σπιτιού) υπάρχει μια σταδιακή μετάβαση (στεγασμένη είσοδος, αυλή, ημιυπαίθριος ισόγειος χώρος - *χαγιάτι*). Η διαφοροποίηση των χώρων επεκτείνεται και στην κοινωνική δομή. Ο δημόσιος χώρος (πλατεία, δρόμος) 'ανήκει' στους άντρες ενώ ο ιδιωτικός (σπίτι) στις γυναίκες.

Κάθε τόπος παράγει διαφορετικές αρχιτεκτονικές μορφές, σε συνάρτηση με τα ιδιαίτερα φυσικά διαθέσιμα, τον χρόνο δημιουργίας, την τεχνολογία και τον δεδομένο πολιτισμό. Μορφολογικές διαφορές παρατηρούνται ακόμη και σε διπλανά χωριά. Ωστόσο, κοινός παρονομαστής παραμένει η τήρηση συγκεκριμένων κανόνων και νόμων της φυσικής, σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον, γεγονός που εξηγεί τα στοιχεία ομοιότητας που χαρακτηρίζουν την παραδοσιακή κατασκευή, στις ορεινές περιοχές του κόσμου. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική δημιουργήθηκε για να καλύψει δεδομένες απαιτήσεις και ως προϊόν πολιτισμού μεταφέρει τις αξίες και τον τρόπο ζωής των κοινωνιών, μέσα στις οποίες γεννήθηκε.

επίλογος

Οι παραδοσιακές κοινωνίες των ορεινών περιοχών χαρακτηρίζονται από την αυτονομία, την αυτοσυντήρηση, την μικρή κατανάλωση (τεχνητών υλικών και φυσικών διαθεσίμων), τη λιτότητα στον τρόπο ζωής τους. Αναγκασμένες να επιβιώσουν σε πολύ δύσκολες συνθήκες κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα πολιτισμό σε πλήρη ισορροπία με το φυσικό περιβάλλον. Ορίζοντας το μέτρο με γνώμονα τη νομοτέλεια της φύσης, οργανώνουν την παραγωγή με βάση τις πραγματικές ανάγκες,

στηρίζονται στην οικονομία των φυσικών πόρων και στην ανακύκλωση των υλικών, αποφεύγουν την υπερκατανάλωση, τη σπατάλη (υλικών, πόρων, χώρου) και την υπερβολή. Η απλότητα και η λιτότητα χαρακτηρίζουν κάθε τομέα της καθημερινότητάς τους – την παραγωγή, την κατανάλωση, την κατασκευή, την τέχνη. Το συλλογικό συμφέρον επικρατεί του ατομικού. Η αλληλεγγύη, η συμπαράσταση, η αλληλοβοήθεια χαρακτηρίζουν τις ορεινές κοινωνίες (σε περιπτώσεις ανάγκης, στο κτίσιμο των σπιτιών, στις κοινωνικές εκδηλώσεις). Καταφέρνουν να αυτοσυντηρούνται αλλά και να ευημερούν διαχρονικά, αυτόρκειες και ανεξάρτητες. Γνωρίζουν ότι η επιβίωσή τους εξαρτάται άμεσα από τη συντήρηση του φυσικού περιβάλλοντος, το οποίο και προστατεύουν.

Η κοινωνική και οικονομική εξέλιξη που αναιρεί την αιτία δημιουργίας των ορεινών οικισμών και μεταβάλλει δραστικά το κοινωνικό τοπίο, συμβάλλει στη σταδιακή αποδυνάμωση του ορεινού χώρου από το ανθρώπινο δυναμικό του. Η ερήμωση των οικισμών οδηγεί, μοιραία, στην εγκατάλειψη των παραγωγικών δραστηριοτήτων και του κτισμένου χώρου. Οδηγεί στην χαλάρωση ισχυρών κοινωνικών δομών του παρελθόντος και βαθμιαία στην εξαφάνιση των ορεινών πολιτισμών.

Ζητούμενο δεν είναι η επιστροφή στο παρελθόν. Η δυναμική εξέλιξη της ανθρώπινης εξέλιξης αναιρεί οποιαδήποτε ανάλογη σκέψη. Η επανακατοίκηση του ορεινού χώρου θα προκύψει μόνο όταν δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες. Ίσως οι πόλεις και το σύγχρονο αστικό περιβάλλον ωθήσουν τους ανθρώπους να αναζητήσουν ξανά καταφύγιο στα βουνά.

Αυτό που επισημαίνεται ωστόσο, είναι η ανάγκη επαναπροσέγγισης του ορεινού χώρου μέσα από την ολοκληρωμένη μελέτη των δυνατοτήτων του, των περιορισμών του και των κινδύνων που απειλούν τα οικοσυστήματα και τους πολιτισμούς του. Η 'εισβολή' των σύγχρονων κοινωνιών στον ορεινό χώρο μπορεί να συμβάλει στην ολοκληρωτική καταστροφή του ή στην ολοκληρωμένη αξιοβίωτη ανάπτυξη του (Ρόκος 1963, 1964, 1967, 1970, 1972, 1975, 1977, 1980, 1986, 1988, 1993, 1994, 1995, 1998), απαραίτητη προϋπόθεση της οποίας, η μελέτη του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος των ορεινών περιοχών – η ασφαλέστερη πηγή γνώσης στην κατεύθυνση αυτή.

Βιβλιογραφία

Δημητριάδης Ε. (1999). *Οικιστικός χώρος και κατοικία στην Ήπειρο κατά το 19^ο αι.* Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: «Βαλκανική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική», Θεσσαλονίκη 7-10 Νοεμβρίου, 1997.

Καψωμένος Ε. (2004). *Λαϊκή ποίηση και πολιτισμική παράδοση στην ορεινή Ήπειρο.* Πρακτικά του 3^{ου} Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Μετσοβίου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε) του Ε.Μ.Π. «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές. Θεωρία και πράξη», Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, , Μέτσοβο 7-10 Ιουνίου, 2001.

Λοϊζου Μ. (2004). *Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές. Ουτοπία ή Δυνατότητα;*. Πρακτικά του 3^{ου} Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Μετσοβίου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε) του Ε.Μ.Π. «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές. Θεωρία και πράξη», Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, , Μέτσοβο 7-10 Ιουνίου, 2001.

Μουτσόπουλος Ν. (1999). *Η γένεση των ορεινών οικισμών και η αναγέννησή τους στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.* Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: «Βαλκανική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική», Θεσσαλονίκη 7-10 Νοεμβρίου, 1997.

Νιτσιάκος Β. (1994). *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου. Στον απόηχο της μακράς διάρκειας.* εκδ. Πλέθρον. Σειρά Λαϊκός πολιτισμός/ τοπικές κοινωνίες. Αθήνα.

Ρόκος Δ. (2004). *Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές. Θεωρία και πράξη.* Πρακτικά του 3^{ου} Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Μετσοβίου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε) του Ε.Μ.Π. «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές. Θεωρία και πράξη», Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, Μέτσοβο 7-10 Ιουνίου, 2001.

Ρόκου Β. (1998). *Ο πολιτισμός του ορεινού κόσμου, παράδοση μεγάλης διάρκειας.* Πρακτικά του 1^{ου} Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Μετσοβίου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε) του Ε.Μ.Π. «Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο για το Μέτσοβο», Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, Μέτσοβο 5-7 Μαΐου, 1995.

Στεφάνου Ι. (2007). *Η Φυσιογνωμία ενός Παραδοσιακού Οικισμού κύριο στοιχείο της Πολιτιστικής Κληρονομιάς του.* Πρακτικά του 4^{ου} Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Μετσοβίου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε) του Ε.Μ.Π. «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη της Ηπείρου» Τόμος Β, Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, 23-26 Σεπτεμβρίου, Μέτσοβο.

Τζελέπης Π. (1997). *Λαϊκή Ελληνική Αρχιτεκτονική.* Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.

Φιλιππίδης Δ. (επιμ. έκδοσης) (1995). *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική.* Τόμοι 1-6, Εκδ. Μέλισσα.

Moholy – Nagy Sibyl (1957). *Native Genius in Anonymous Architecture.* Horizon Press INC, N. York.

Nourissier G., Reguant J., Casanovas X., Graz C. (2002). *Traditional Mediterranean Architecture.* European Commission, Corpus.

Dr Oliver P. *Shelter and Society: Vernacular Architecture in its Cultural Contexts.* Department of Architecture, School of the Built Environment. Oxford Brookes University, England.
Vernacular Architecture. Ed. Mete Turan, Pub. Avebury, 1990.

Διαδίκτυο

Προστασία από την ερημοποίηση και αναβάθμιση επικλινών εδαφών μέσω της αποκατάστασης, διατήρησης και αξιοποίησης των αναβαθμιδών:

<http://www.zagorama.com/life95HP/life-des.htm>

Vernacular Architecture: http://en.wikipedia.org/wiki/Vernacular_architecture